Židinys 1938 m.
Nr. 5-6.

DR. KAZYS PAKŠIS ARCHYVAS

Zenonas Ivinskis

Lietuvos padėtis 1917 metais ir vasario 16 d. akto genezė

Istorinis žvilgsnis į politinius Pabaltijo santykius

1. Karui ryjant savo aukas bunda kariaujančiųjų pavergtieji

1917-ieji jau buvo tretieji Didžiojo karo metai, bet jo galo vis dar nebuvo galima matyti. Jis siautėjo vandenynuose, jis vyko ore, jis ieškojo aukų įvairiuose žemynuose (Mezopotamijoje, Syrijoje, Kaukaze, Serbijoje, šiaurės Italijoje, Rumunijoje). Ištisus šimtus kilometrų karo frontas driekėsi nuo Austrijos-Vengrijos ribų per Rusų imperijos plotus rytuose, per lenkų, ukrainiečių, gudų, lietuvių, latvių gyvenamas žemes. Tačiau visus karo plotus savo baisumu, kariaujančių jėgų didumu ir intensyvumu prašoko Vakarų frontas, kur vokiečiai, prancūzai, anglai, amerikiečiai (nuo 1917 metų galo) liejo kraują ir šimtais tūkstančių guldė galvas. 1916 metų pavasario Verduno operacijos, kainavusios iš viso apie milijoną gyvybių, nebuvo atnešusios vokiečiams persvaros; jos nepajėgė visai sunaikinti prancūzų kariuomenės rezervų, nors to, istorijoje iki tol negirdėtą ataką pradėdamas, tikėjosi vokiečių armijos vyriausias vadas E. Falkenhaynas. Daug kraujo taip pat buvo nutekėję Somės pakraščiais, kai 1916 m. vasarą Ententės valstybės (prancūzai, anglai) buvo išvysčiusios plačią ofensyvą, nors ir ji nedavė lauktų rezultatų. Uraganinė, iki tol karo istorijoje negirdėta, septynias dienas be pertraukos trukusi artilerijos paruošiamoji ugnis turėjo garantuoti pėstininkų puolimo pasisekimą. Bet frontas maža keitėsi. 15-kai kilometrų atsiimti juk per daug aukoti 750 000 gyvybių (vokiečių Somės operacijose krito 500 000). Nauji ginklai (tankai, dujos, liepsnosvaidžiai) ėjo į frontą; karo amunicijos buvo suvartojamos iki tol negirdėtos masės, bet aiškios persvaros vis dėlto nebuvo. Abi pusės sulindo į gerai paruoštus apkasus ir vis tikėjosi savo priešą perblokšti. Todėl bet koki bandymai taikytis 1917 m. pradžioje galėjo būti dar tik iliuzijos, kuriomis galėjo tikėti pacifistai, bet ne kariaujančiųjų štabai. Išsišakojęs į įvairias periferijas karas dar rodė visokių

galimumų. Vidurio Europos sąjunginės valstybės (Vokietija, Austrija-Vengrija, Bulgarija, Turkija) vis dar laikėsi ir tikėjosi laimėti. Juk laimingai buvo pasibaigusios Rumunijos operacijos, o rytų fronte vokiečiai nesitraukė nė žingsnio atgal, nors rusai ir siųsdavo į kovos lauką neišsenkančių rezervų mases. 1917 metų pradžioje vokiečių jau buvo okupuota visa Lenkija, *etnografinė Lietuva*, didelės gudų plotų dalys ir visas Kuršas. Vokiečiai stovėjo netoli Rygos; neperėję per Dauguvą, jie buvo apsikasę prie pat Daugavpilio. Visas frontas nuo 1915 metų galo ir čia, galima sakyti, visai nesikeitė; čia įsigalėjo grynai pozicinis kovos būdas. Pro Vidžius, Naruočio ežerą, Smurgainį, Nemuno Beržunę linija ėjo tiesiai žemyn ir negailestingai skyrė buvusias Rusijos dalis, keliolika jos gubernijų, nuo likusios imperijos, palikdama jas priešo malonei.

Karas nežino pasigailėjimo. Jis ryja pačias sveikiausias fizines tautos jėgas; ir žiauriam Marsui prancūzai ir vokiečiai turėjo suaukoti daugiau nei po du milijonu tiesioginių frontų aukų, neminint kitų kariaujančių irgi didžiulių nuostolių (ypač rusų). Ne gailestingesnė, kaip pats karas, turėjo būti ir okupacija priešo krašte. Žiauri ji buvo, be abejo, ir Lietuvoje. Nors vokiečiai žinojo, kad Lietuva, buvusi Rusijos imperijos žemė, nebuvo rusų kraštas, tačiau pagal karo įstatymus jie *visais atžvilgiais* traktavo Lietuvą kaip priešo, kone kariaujantį kraštą. 1917 m. okupacija jau buvo persiritusi į trečiuosius metus, tačiau ji nė kiek nelengvėjo. Griežta cenzūra, karo lauko teismai, paskirų miestų bei apskričių izoliacija ir eilė visokių kitokių suvaržymų ir griežtų įsakymų buvo suparaližavę normalų gyvenimą ne tik kultūrinėje srityje. Vokiečių valdžios leidžiama ir brukte brukama „Dabartis"[1] buvo pasidariusi ilgą laiką vieninteliu laikraščiu lietuvių kalba. Iš organizacijų bebuvo likę tik labdarybės ir darbininkų profesinės sąjungos Vilniuje. Jokių susirinkimų, jokios korespondencijos, beveik jokio susisiekimo[2]. Be viešųjų

---

[1] *M. Biržiška*, „Dabartis", Lietuv. Encikl. V, 1252 psl. *M. Urbšienė*, Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva, „Karo Archyvas", VII t., 163 psl. Plg. „Trimito" 1936 m. 86 psl. (Kaip vokiečiai žandarai ūkininkus vertė išsirašyti „Dabartį").

Poniai M. Urbšienei, p. K Jablonskiui ir Dr. J. Stakauskui autorius reiškia padėką už suteiktą šiam straipsniui medžiagą.

[2] Ryškių okupacijos vaizdų duoda savo atsiminimuose *vysk. J. Staugaitis* („Naujoji Romuva", 1937 m. Nr. 8 ir 9) ir *inž. St. Kairys* („Kultūra", 1938 m. Nr. 2). Daug atsiminimų yra spausdinta „Karo Archyve": *J. Pikčilingis* (III t., 98—111 psl.), *A. Urbelis* (III t., 112—127 psl. — apie darbo batalijonus), *J. Mažuika* (VI t., 292—297 psl.), *St. Jablonskienė* (VI t., 298—300 psl.), *A. Neverauskas* (VI t., 301—304 psl.), *St. Ličkūnas* (VII t., 220—225 psl.), *V. Jonuška* (VII t., 226—299 psl.), *S. Narušis* (VII t., 300—319 psl.), *K. Jokantas* (VIII t., 140—186 psl.), *K. Baltrušaitis* (VIII t., 187—197

K3.45.06
Iv-68

darbų vežti krovinius, taisyti kelius, kirsti miškus etc., 1916—1917 m., kada vokiečių rezervai ėmė sekti, kareivių vietoj prievarta buvo mobilizuojami Lietuvos vyrai, iš jų sudaromi darbo batalijonai dirbti sunkiose sąlygose — pafrontėse, miškuose, tiesti naujų kelių; jie būdavo siunčiami į Vokietiją anglių kasti, dvaruose dirbti.

Okupacija ypač sunkiai gyventojus slėgė *ekonomiškai*. Užblokuota Vokietija ėmė stigti ne tik įvairios karo pramonei reikalingos žaliavos, bet jai ėmė nebepritekti ir maisto. Karas buvo smarkiai palietęs ir žemės ūkį. 1916 m. javų derlius bepasiekė 70% taikos metų derliaus, o bulvių vos 50%. Todėl 1916—1917 m. žiema vadinosi „sietinių žiema" („Kohlrübenwinter"), nes bulvių vietoje sietinis tapo masiniu valgiu. 1917 m. javų derlius jau irgi bepasiekė pusę to, kas buvo gaunama prieš karą. Okupuotieji rytuose žemės ūkio kraštai turėjo padėti nešti žiaurios anglų blokados sunkumus; kai didmiesčiuose ėmė nebepritekti maisto, reikėjo vartoti menkaverčius jo erzacus arba tiesiog badauti[3]. Ir Lietuvoje greitai sudarytas buvo karinės administracijos aparatas, kurio šūkis buvo viskas, kas tik galima, atiduoti Vokietijai ir jos kariaujančioms armijoms. Lietuva todėl turėjo maitinti ne tik joje veikiančią X-ąją armiją, — jos maisto vagonai dundėdavo ir į Berlyną. Jokia valgomųjų daiktų prekyba buvo nebegalima. Vienintelis pirkėjas buvo vokiečiai, kuriems reikėjo beveik viską atiduoti. Tiksliai surašius visus žemės plotus, galvijus, arklius, kiaules, reikėjo mokėti įvairius mokesčius, nuo derliaus duoti pyliavą, nuo kiekvienos karvės (dažnai vienintelės ūkyje) tam tikrą pieno kiekį, nuo kiekvienos vištos paskirtą skaičių kiaušinių ir t.t. Žiauriai ir be pasigailėjimo būdavo baudžiami gyventojų nusikaltimai šioje srityje.

Žinoma, kiekviena okupacija gyventojus išstato sauvaliavimams; be to, iš fronto paprastai yra išskiriami į okup. kraštą, užfrontę ar etapą, žmonės su pairusia sveikata, neretai todėl be pusiausvyros. Šitokią okupaciją Lietuvoje su jos aparato ir valdininkų žiaurumu ir klaidomis vėliau ne kartą, medžiagos gavę, peikdavo Reichstage katalikų Centro, o labiausiai socialdemokratų atstovai, ypač kai būdavo keliamas Lietuvos ateities klausi-

---

psl.), *M. Čilvinaitė* (VIII t., 198—207 psl.); IX t. yra iš įvairių Lietuvos vietų *T. Daugirdo, kun. A. Juozapavičiaus, kun. J. Breivos, J. Audicko, Pr. Turūtos* (117—214 psl.) atsiminimų. Įdomių atsiminimų „Nauj. Romuvoje" davė *P. Klimas* (1935 m., Nr. 21—31), *L. Gira* iš Vilniaus okupacijos rašė dienoraštį [„Mūsų Senovė", Nr. 2 (1921), 21—38 psl.; Nr. 3 (1922) 410—424 psl.]. Panašius užrašus darė *A. Dambrauskas* („Mūsų Senovė", Nr. 3, 398—409 psl.; Nr. 4—5, 796—806 psl.

[3] Der grosse Brockhaus XX (1935) 204 psl. nurodo, kad dėl blokados badu mirė 762 796 žmonės.

mas. Ne kartą ir Lietuvos Taryba vėliau bandė iškelti aiškius sauvaliavimo faktus ir prašyti režimą švelninti. Bet tuo metu, kai rytų ir vakarų frontuose kasdien tūkstančiais būdavo žudomi žmonės, niekas negalėjo pasigailėti okupacijos gyventojo; ir skundai dėl grubių neteisybių ir nereikalingų ar ne vietoj pavartotų žiaurumų negalėjo rasti atgarsio. „Krieg ist Krieg!" — buvo paprastas aukštųjų pareigūnų pasiteisinimas. Gyvų ano meto vaizdų, pateikdamas gausios dokumentų medžiagos, piešia mums iš Skuodo krašto savo atsiminimuose kan. Pr. Žadeikis. Skaitydamas jo užrašus, jauti tikrą okupaciją[4].

Kęsdama okupacijos vargus ir priespaudą, mūsų liaudis išsiilgdavo *rusų* laikų ir turėjo vilties, kad, gal būt, caro laikai sugrįš. Kaimo žmonėms, kurių didelė dauguma neturėjo dar politinės, o daugelis ir tautinės sąmonės, atrodė geriausia, jei grįžtų rusai[5]. Okupacijos išblaškyti ir negausūs inteligentai manė kitaip. Ne vienam iš jų buvo aišku, kad rusas negrįš, ir politiniu savo idealu, bent mintyse, laikė *Lietuvos nepriklausomybę*. Bet visas buvo klausimas, kaip ją laimėti. Kokie keliai, kokios priemonės? Kai dar joks kultūrinis ir politinis darbas nebuvo įmanomas, vienintelis organas, kuris lietuviams atstovavo ir jais okupacijoje rūpinosi, buvo Lietuvių Komitetas nukentėjusiems dėl karo šelpti. Tas komitetas dėstydavo vokiečiams okupacijos skriaudas, keldavo lietuvių reikalavimus[6]. Jo darbas, be labdarybės, ėmė svirti ir politikon. Jau tas komitetas turėdavo pasisakyti prieš Vilniaus lenkų pastangas Lietuvą prijungti prie atsistatančios Lenkijos. Tačiau iki 1917 m. vidurio nebuvo aiškių ženklų, kad intensyviai, dviem frontais kariaujančioji Vokietija užimtame krašte leistų kokią nors gyventojų atstovybę, nors jai jau nuo 1916 m. galo buvo parūpę suvokti, kurios yra lietuvių politinės aspiracijos.

Per dvejus okupacijos metus (1915—1917) užimtosios Lietuvos ir Kuršo klausimu buvo prirašyta visokių knygų ir brošiūrų su įvairiais kolonizacijos ir germanizacijos projektais[7]. Išlyginant nenatūralią ir strategiškai nepatogią rytų sieną, ji turėjo būti praplėsta plačiu tiltu Lietuvoje į Livoniją. Visų tų projektų (tiesa, dažnai neatsakingų žmonių, užtat tuo labiau prisigėrusių aneksionistinių tendencijų) pagrindinis reikalavimas buvo iš agrarinio ūkio krašto, kokia buvo Lietuva, nebeišeiti ir

---

[4] *Pr. Žadeikis*, Didžiojo karo užrašai, II (1924).

[5] Plg. *vysk. J. Staugaitis*, Lietuvos nepriklausomybės aušra, „Nauj. Romuva", 1937 m. Nr. 9, 193 psl.

[6] Lietuvos Taryba, „XX Amžius", 1938 m. Nr. 55.

[7] Įvairūs vokiečių spaudos planai ir jos sugestijos vyriausybei Lietuvos atžvilgiu yra plačiai išdėstyti *M. Urbšienės*, Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva, „Karo Archyvas", VII (1936), 196—219 psl.

jį Reichui garantuoti[8]. Bet ir atsakingi karo vadovybės žmonės, kaip gen. Ludendorffas, gen. M. Hoffmannas[9] ir daugybė kitų Lietuvos ir Kuršo atžvilgiu nedarė sau iliuzijų ir turėjo aiškų nusistatymą. Karo laimėjimo atveju tie kraštai būtų turėję sudaryti Vokietijos rytines provincijas, ir Vilsono punktas, kad kiekviena tauta galės apspręsti savo likimą, būtų buvęs utopija.

Karas ėjo tolyn. Vokiečiai, stipriausieji ir narsiausieji iš visų savo sąjungininkų, karo lauke, tiesa, dar laikėsi. Tačiau Vokietijai buvo pradėję trūkti ne tik maisto, bet ir amunicijos, kurios priešai (alijantai) galėjo siųsti frontan milžiniškus kiekius. Šviesesnės galvos — net pačioje armijoje jau buvo tokių žmonių — numatė, kad sąjungininkai negalės karo užbaigti efektyvia pergale. Reichstago daugumos (Katalikų Centro ir socialdemokratų) verčiama, kaizerio vyriausybė (1916.XII.12) bandė Ententei siūlyti taiką, iš savo pusės, tiesa, nepateikdama jokio realaus projekto. Kariaujantieji, galima sakyti, išjuokė vokiečių, jų nuomone, gudriai maskuotą pasiūlymą. Reichstago dauguma ėmė tada pamažu klabinti valdžią rytuose užimtose žemėse duoti tautoms bent kiek laisvės, pradėti vykdyti tautų apsisprendimą. Mat, paprasta aneksija būtų buvęs didelis propagandos ginklas prieš vokiečius, dėl to reikėjo pradėti derybas su vietiniais gyventojais. Šitaip pačios politinės D. karo aplinkybės vertė okupantus atsižvelgti į užimtųjų plotų tautas, kuriose patrankų dundėjimas dar labiau sužadino ateities ir laisvės viltis. Tas svajones stiprino vis nauji ženklai. Tai buvo anapus fronto — plačioje imperijoje 1917 m. kovo mėn. revoliucijoje griuvęs Rusijos carizmas, kuris buvo labai nepalankus imperijos valdomoms tautoms. Ir beveik visos plačiosios valstybės tautos ėmė reikšti laisvės tendencijų. Visoje Rusijoje, net tokiose periferijose kaip Kaukazas, ėmė taip pat kilti ir lietuviai. Jau 1917 m. gegužės mėn. 27 d. susirinkęs lietuvių Petrapilio seimas, nežiūrint kairiųjų srovių atstovų kitokios taktikos, pareikalavo nepriklausomos Lietuvos valstybės. Tačiau provizorinė Rusijos valdžia, su mažom išimtim, lietuviams, lygiai kaip estams, latviams, ukrainiečiams etc., buvo nepalanki. Jos nusistatymas tų tautų atžvilgiu nedaug skyrėsi nuo carų politikos. Žodžiu, parlamentarinė Kerenskio ir Miliukovo Rusija pavergtųjų tautų pastangoms nerodė simpatijų ir, žinoma, atgimstančiai Lietuvai taip pat nieko gero nežadėjo, nors lietuvių kairiųjų socialdemokratų ir socialistų liau-

---

[8] Ryškiai tai pabrėžia M. Hoffmannas, pažymėdamas, kad smarkieji elementai to norėjo (Zapiski i dnevniki, 1929, 181 psl.). Bet ir jis pats Lietuvos atžvilgiu panašiai galvojo, tik nenorėjo Reichui Lenkijos ir Varšuvos (ibd. 188 psl.).

[9] *E. Ludendorff*, Meine Kriegserinnerungen, 1920, 138 psl. *M. Hoffmann* (M. Gofman), Zapiski i dnevniki, 188 psl.

dininkų sluoksniai į ją dėjo daug vilčių ir savo taktika Petrapilio seime ardė net vienintelį ten neseniai susikūrusį bendrą organą — Lietuvių Tautos Tarybą. Susiskaldžiusioje Rusijos visuomenėje ir lietuviai buvo srovėmis suskilę, ir kairieji su kunigais nenorėjo kartu dirbti. Apie laikino Vykdomojo Komiteto sudarymą, kuris imtų organizuoti Lietuvą, negalėjo būti nė kalbos. Bet vis dėlto Petrapilio lietuvių seimo dauguma buvo priėmusi nors vieną rezoliuciją, reikalaujančią nepriklausomybės paskelbimo, nors Rusijos lietuviams tėvynė tada dar buvo visiškai nepasiekiama.

Kai Kerenskio Rusija atbudusių ir nepriklausomybės ieškančių tautų interesų maža paisė ir, galima sakyti, nieko nedarė ar nespėjo padaryti, šiokios tokios iniciatyvos ėmėsi jos priešas. Carą nuvertus, vokiečių politika Rusijos atžvilgiu buvo ir toliau neaiški. Vyriausybė neturėjo decizijos ir svyravo, kaip ir daugeliu kitų anuomet taip svarbių Vokietijos karo klausimų (pvz., neriboto povandeninių laivų karo prieš Angliją skelbimas). Nuo 1917 m. kovo mėn. ji vis negalėjo aiškiai išspręsti — ar ieškoti būdų susitaikyti su Rusija, ar susirasti priemonių okupuotus Baltijos pakraščius sau pasilaikyti. Ir armijos vadovybė ir pats Vilhelmas II, lygiai kaip ir užsienių reikalų ministerija (Auswärtiges Amt) iš tiesų *norėjo* (jau nuo 1915 m.) atskiros taikos su Rusija, bet *kartu* (1917 m.) buvo užmegztas ar nuo seniau palaikomas kontaktas su buvusios imperijos okupuotų dalių tautiniais sąjūdžiais. Lenkų pastangos nuo Rusijos atsiskirti buvo toliau palaikomos ir remiamos, o nuo 1917 m. vasaros ir *lietuvių* sąjudžiui buvo leista pasirodyti scenoje.

Tokios vokiečių politikos akivaizdoje okupacijoje likę negausūs lietuvių inteligentai turėjo šiokį tokį galimumą, kad ir neturėdami artimo kontakto su Rusijos ir užsienyje veikiančiais lietuviais (Amerikoje, Šveicarijoje), pradėti derybas su militarine vietos valdžia. Nuo 1917 m. vidurio, tiksliau nuo Tarybos išrinkimo (1917.IX.23), ir prasidėjo dviejų labai nelygių jėgų partnerių santykiai: iš vienos pusės — lietuvių, nuolat besiderančių ir dedančių pastangas įgyti Lietuvoje nors šiek tiek valdžios (civilinėje srityje bei administracijoje), o iš kitos — vokiečių, kurie tik savo karo reikalų bepaisė.

Nuolaidūs buvo vokiečiai, kai reikėjo važiuoti lietuvių atstovams į pavergtųjų tautų kongresą (1916.VI.27), ir be sunkenybių jie praleido Šveicarijon (Lozanon) tris vilniškio lietuvių komiteto atstovus (A. Smetoną, J. Šaulį, St. Kairį)[10]. Pavergtųjų tautų bruzdėjimas galėjo tik silpninti Vokietijos priešą Rusiją. Šitame

---

[10] Kun. Dr. *V. Bartuška*, Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais, 1937, 67—69 psl.

kongrese pirmą kartą viešai ir buvo pareikalauta nepriklausomos Lietuvos. Tokiu būdu didžiųjų valstybių karinis konfliktas, ypač carizmo ir kaizerizmo imtynės, nors jiedu abu iš esmės nebuvo linkę teikti lengvatų savo valdomoms mažumų tautoms, padėjo kelti ir pavergtosios lietuvių tautos klausimą. Apskritai šitas kariaujančiųjų interesų priešingumas buvo nepaskutinės reikšmės veiksnys, kuris galėjo būti laisvės trokštančių tautų išnaudotas.

Vokiečiai mielai žiūrėjo į tą pavergtųjų tautų kongresą, kur pavergtiesiems atstovavo daugiausia rusų, anglų ir prancūzų valdomos tautos. Tačiau kai okupacinei valdžiai reikėjo pradėti santykius su viena iš jų — lietuviais, taktika buvo jau kitokia. Norėdami sau sudaryti pagalbinį organą Pasitikėjimo Tarybą (Vertrauensrat), kaip buvo šiokia ar tokia forma pavykę Kurše, vėliau Ukrainoje, vokiečiai ieškojo inteligentų, kuriuos būtų į tokią tarybą paskyrę. Tačiau nė vienas lietuvis inteligentas nepanorėjo būti skirtos tarybos nariu. Teisingai buvo samprotaujama: jei tokia „Pasitikėjimo Taryba" turės vokiečių valdžios pasitikėjimą, tai jau tuo pačiu ji nustos vietos gyventojų pasitikėjimo. Kada į okupacinės valdžios atstovą paprastai gyventojas žiūrėjo kaip į skriaudėją, tai jis savaime negalėjo pasitikėti tos valdžios skirtu žmogumi. Šitokiais[11] ir kitais argumentais išsisukinėdami, lietuviai Vilniuje sutarė jokių skyrimų nepriimti ir reikalauti rinkimų. Tuo tarpu įvykiai plėtojosi lietuvių nusistatymui naudinga kryptimi.

II. Užsitęsęs karas verčia okupantus užmegzti ryšius su okupuoto krašto atstovais — Vilniaus konferencija

Karas ėjo tolyn, reikalavo iš pamažu silpnėjančių sąjungininkų daug naujų rezervų ir amunicijos išteklių, o fronte aiškios laimės jiems vis nedavė. Vakaruose frontas nejudėjo, rytuose jis taip pat nuo 1915 m. galo buvo įšalęs. Tiesa, Vokietija po ilgų svarstymų ir aštrių nesusipratimų tarp užsienių reikalų ministerijos bei kanclerio su kariuomenės vadovybe, pradėjo daug vilčių žadinantį neribotą povandeninių laivų karą (1917.II.1). Jis turėjo greit ekonomiškai paklupdyti izoliuotą ir užblokuotą Angliją, nes kiekvienas į jos vandenis patekęs laivas povandeninių laivų buvo paskandinamas. Tačiau dvi dienas vėliau (II.3) Jungtinės Amerikos valstybės jau nutraukė diplomatinius santykius su Vokietija. Pagreitintas buvo jų stojimas santarvininkų pusėn. Po dviejų mėnesių (1917.IV.6) Amerika paskelbė vokiečiams karą ir, nors labai pamažu, galėjo su kaupu kompensuoti

---

[11] *Vysk. J. Staugaitis*, Lietuvos neprikl. aušra, „Nauj. Romuva", 1937 m. Nr. 9, 194 psl.

Ententės rytų fronto silpnėjimą, akivaizdoje prasidėjusios visuotinės dezorganizacijos ir tvarkos irimo (1917 m. vasarą) parlamentarinėje Rusijoje. O Austrijoje-Vengrijoje jau buvo pasireiškę aiškių irimo ir artimo žlugimo ženklų, ypač kai po Pranciškaus Juozapo mirties (1916.XI.21) ėmė valdyti jaunas Karolis.

Nesikeičiančios militarinės ir vis blogėjančios politinės situacijos akivaizdoje Vokietijos Reichstago daugumos partijos ėmė ieškoti kelio į taiką. Tai buvo Reichstago vad. „taikos rezoliucija" („Friedensresolution"), priimta 1917.VII.19 Centro, socialdemokratų ir demokratų balsais. Joje buvo kalbama apie „pastovų susitaikymą", „draugišką tautų bendradarbiavimą" ir t.t. Tokis Katalikų Centro atstovas ir vadas, kaip M. Erzbergeris, kuris turėjo gerus ryšius su Šveicarijos lietuviais, nuo 1917 m. vidurio vis didesniu uolumu ir pasiryžimu ėmė reikalauti keisti militarinės valdžios nustatytus santykius su Lietuva[12]. Jo nuomone, artimiausiais mėnesiais Lietuva turėjo būti paskelbta savarankiška valstybė; turėjo susirinkti Tautos Taryba ir nustatyti valdymo formą. Šitokiems reikalavimams nesipriešino nė socialdemokratų atstovai, kurie, gavę gerą progą, mielai iškeldavo okupacinės valdžios žiaurumus[13]. Toks žymus ir išlavintas jų veikėjas Edvardas Davidas („Mehrheitssozialist") buvo labai palankiai lietuvių klausimu nusistatęs ir ypač vėliau daug veikęs Lietuvos reikalais[14]. Lietuvos klausimą pozityviai taip pat palaikė atskilusių (nuo 1916 m.) nepriklausomų socialdemokratų (Unabhängige Sozialdemokraten) vadas Hugo Haase. Norint kritiškai įvertinti Reichstago partijų nusistatymą 1917 metais Lietuvos atžvilgiu, reikėtų, be abejo, uoliai išvartyti ano meto spausdintas Reichstago ir šiek tiek Prūsų seimo (Landtago) posėdžių stenogramas. Ypač Reichstago posėdžiuose, kai eidavo kalba apie rytuose okupuotų kraštų likimą, apie Lietuvą daug yra kalbėta. Visam tam pažinti reikia specialesnių studijų[15]. Iš jų būtų galima tiksliau istoriškai įvertinti Reichstago daugumos partijų vaidmenį ano meto Vokietijos valdžios ir ka-

---

[12] *M. Erzberger*, Erlebnisse im Weltkrieg, 1920, 185—188 psl. (lietuv. „Karo Archyvo", III t., 157 psl.). Erzbergeris, jau 1917 m. ne kartą susitikinėjęs su Šveicarijos lietuviais (*V. Bartuška*, Liet. neprikl. kryžiaus keliais, 145—149 psl.) informuodavo juos Berlyne (ibd. 152, 170 psl.) ir vis klabindavo lietuvių klausimą Reichstage (185 psl.).

[13] *Vysk. J. Staugaitis*, Lietuvos neprikl. aušra, „Nauj. Romuva", 1937 m., Nr. 9, 196 psl.

[14] *V. Bartuška*, Liet. neprikl. kryžiaus keliais, 170, 185, 192, 196 psl.

[15] Reikia tikėtis, kad tas darbas bus ateityje padarytas. Ryšium su juo turės būti ištirta daug atskirų 1915—1919 m. klausimų. *B. Colliander* darbas „Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland 1915—1918, 1935, objektyviai parašytas, tačiau daugelį sričių teapžvelgia labai sumaniškai ir praeinamai.

riuomenės vadovybės rytų politikoje. Bet ir iš to, kas yra užsilikę atsiminimuose[16], jau galima daryti išvadų.

Šiaip ar taip, su Reichstago didžiųjų partijų nusistatymu reikėjo skaitytis, juo labiau, kad užimtųjų kraštų užgrobimų ir aneksijų išsižadėjimas ir leidimas okupuotiems kraštams patiems apsispręsti galėjo būti svarbus veiksnys ne tik karo meto propagandai, bet ir taikai atėjus.

Politiškai vokiečių santykiai rytuose vystėsi taip, kad jie, vesdami nuo 1914 m. įtemptą „Zweifrontenkrieg" (vakaruose ir rytuose), vis negalėjo padaryti seniai pageidaujamos *separatinės* taikos su Rusija. Jiems rūpėjo, slepiant aneksijų planus, susidaryti tokias aplinkybes Pabaltijy, ypač Lietuvoje, kad didžia kraujo kaina užkariautų plotų, dėl kurių senovėje bekovodamas buvo sunykęs ir kryžiuočių ordinas (o vokiečių armijos vadai jautėsi tų riterių politikos tęsėjai ir jų neįkūnytų planų vykdytojai)[16a], nebereikėtų Rusijai *grąžinti*. Iš didžiosios imperijos atimtos, tos žemės turėjo būti vienu ar kitu būdu surištos su Vokietija. Tokiam žygiui, vis labiau sklindant Vilsono tautų apsisprendimo šūkiams, buvo reikalingi pačių lietuvių balsai, jų nusistatymas, kad vokiečių politika, ypač reikalingu momentu (kaip Brastos derybos), galėtų operuoti neva laisvu pačios tautos apsisprendimu[16b]. Tokios situacijos akivaizdoje vokiečiai turėjo, nebepaisydami nė Vilniaus lenkų pretenzijų, būti visos Lietuvos reprezentantais, paremti lietuvių laisvės pastangas ir jas sunaudoti savo politikos interesams. Šitaip toliau besitęsiant karui ir lietuvių klausimą pats gyvenimas labiau aktualino. Pagaliau jis gavo konkretų pavidalą.

Kadangi lietuviai nesutiko iš paskyrimo būti vokiečių jau 1917 m. gegužės mėnesį (30 d.) sugalvoto „Vertrauensrato" nariais ir reikalavo rinkimų, tai kompromisiniu būdu buvo leista sukviesti iš visų Lietuvos apskričių (33) po 3—5 žmones, iš kurių tarpo turėjo būti išrinktas nuolatinis organas. Šitokia yra Vilniaus lietuvių žinomosios konferencijos genezė, kurios organizavimo ir eigos darbų čia negalime paliesti. Mes turime konferencijos dalyvių vysk. J. Staugaičio, J. Basanavičiaus, K. Jokanto, kan. P. Dogelio, S. Kairio, kad ir gana fragmentinius, atsiminimus (plačiau rašo tik vysk. J. Staugaitis ir K. Jokantas). Iš jų matyti, kaip posėdžiauta ir kokia buvo iš nualintos ir išvar-

---

[16] Šiokių tokių nuotrupų patiekia M. Erzbergeris savo atsiminimuose. Iš *Dr. V. Bartuškos* memuarų, pateikiančių įdomios medžiagos (Liet. neprikl. kryžiaus keliais), galima irgi įžvelgti to meto Reichstago partijų politiką, nors pats autorius ir gyveno Šveicarijoje.

[16a] Plg. *E. Ludendorff*, Meine Kriegserinnerungen o. c. 138 psl.

[16b] *J. Purickis*, Lietuvių veikimas Šveicarijoje D. karo metu, Pirmasis Neprikl. Lietuvos dešimtmetis, 1930, 51—52 psl.

gusios Lietuvos susirinkusių atstovų nuotaika. Gyvenimo sunkumų akivaizdoje konferencijos dalyvių kalbos krypo vis į okupacijos vargus. Debatuose pasireiškė, žinoma, kairiųjų ir dešiniųjų nesutarimo, tik visai ne tokia aštria forma, kaip prieš keturis mėnesius Rusijos lietuvių seime, įvykusiam Petprapilyje. Bendri kartaus gyvenimo vargai ir viltis ar svajonė matyti tautą nepriklausomą buvo stipri visas sroves jungianti grandis, nors be diskusijų neapsiėjo nė pagrindiniai klausimai; ypač bendroji politinė rezoliucija sukėlė daug karštų diskusijų. Be abejo, okupacijoje tik „Dabarties" propagandinėm mintim maitinamiems lietuvių inteligentams sunku buvo iš karto orientuotis pagrindiniais tautos ateities klausimais[17]. Daugeliui kad ir žinomų visuomeninkų trūko politinės nuovokos, ir daugumas konferencijos atstovų nebuvo pratę galvoti politiškai, nors visi gyvai jautė tautos reikalus ir sielojosi jos ateitimi. Tik atvykę tiesiai į konferenciją iš neutralios Šveicarijos kan. K. Olšauskas ir Dr. J. Purickis, iš tokio krašto, iš kur buvo galima su platesne perspektyva žiūrėti į kondensuotus politikos ir karo įvykius, galėjo referuoti aiškiau apie padėtį ir paryškinti konferencijos nusistatymą[17a].

Reikėjo organizuotis ir organizuoti kraštą, kad būsimoji taikos konferencija iš tikro pamatytų, jog lietuviai sugeba valdytis. Su šitokiu, kad ir neaiškiu, nusistatymu jau buvo pradėjęs dirbti Vilniaus konferencijai organizuoti komitetas. Jis buvo svarstęs klausimą, ar okupacinės valdžios globoje verta pradėti lietuvių tautos atstatymo darbą. Objektyviai imant, Vilniaus lietuvių inteligentų pasirinktam keliui kiekvienas turės pritarti, nors dar ir dabar pasitaiko manančių, kad be reikalo lietuviai nesiglaudė iš karto prie Ententės. Ypač Amerikos ir iš dalies kartais Šveicarijoje dirbantiems lietuviams atrodydavo, kad Vilniaus konferencijos išrinktasis organas — Taryba buvo vokiečių politikos įrankis. Juo labiau, kad su ja praktikoje maža buvo skaitomasi[18].

---

[17] Vysk. *J. Staugaitis*, Lietuvos neprikl. aušra, „Nauj. Romuva", 1937 m. Nr. 9, 196 psl. *K. Jokantas*, Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu 1914—18 m., „Karo Archyvas", VIII (1937), 181 psl. Apie socialdemokratus vysk. Staugaitis sako: „Juo sunkiau buvo susikalbėti, kad socijalistai stengėsi prie jokio susitarimo neprileisti" (ibd. 196 psl.); o K. Jokantas pastebi (VIII, 181), kad socialdemokratų grupės žmonės daug tikėjosi iš kitų kraštų demokratų ir laisvės šūkių ir iš čia darė toli siekiančias išvadas.

[17a] Vysk. *J. Staugaitis*, Liet. neprikl. aušra, „Nauj. Rom." 1937 m. Nr. 9, 196 psl.

[18] *V. Bartuškos* nuomone (Liet. neprikl. kryžiaus keliais, 150 psl.): „Tai buvo naujagimis kūdikis, vystyklais suvystytas ir bejėgis", kuriam vokiečiai žada viską, kai karo lauke nesiseka, o laimėję pažadus pamiršta. O Ententės spauda komentavo, kad užkariautuose kraštuose vokiečiai panaudoja tautiškumo ir apsisprendimo principus, jau santarvininkų iškeltus, tik

Nuo šitokių teigimų nėra atsipalaidavusi dar dalis naujausios istorinės literatūros, žinoma, daugiausia buv. Ententės kraštuose rašomos. Kad vokiečių leistasis sudaryti organas — Taryba — stengėsi ginti tautinius interesus, ruošė, nors projektais, nepriklausomybei kelią, ir nors verčiamas glaustis prie Vokietijos, rūpinosi iškelti ir paruošti lietuvių klausimą būsimam Europos žemėlapio pasikeitimui, esti kartais ir pamirštama.

Okupacijoje gyvenantiems lietuvių inteligentams buvo aišku, kad Lietuvos klausimu daug mažiau domimasi, negu Lenkijos. Ir kas galėjo Lietuvos klausimą iškelti? Jei Lenkiją vokiečiai ir austrai, norėdami patraukti lenkus į save, buvo jau 1916.XI.5. paskelbę nepriklausoma valstybe, o rusų Nikalojus Nikolojevičius buvo pažadėjęs jai autonomiją, tai Lietuvai 1915—16 m. abi kariaujančios pusės, ir Rusija, ir Vokietija, nieko nežadėjo. Kas galėjo paremti lietuvių reikalavimus? Ententė to negalėjo padaryti, nes ji nebūtų kenkusi savo sąjungininkui, kurio tolimesniu ištikimumu nuo 1917 m. pradžios vis labiau buvo sielojamasi Paryžiuje ir Londone. Pagaliau rasti priėjimą į alijantus, ypač prancūzus, buvo sunku, tiesiog neįmanoma, nes ten labai efektyviai veikė apie didelę istorinę valstybę svajojančių lenkų propaganda, iš esmės priešinga laisvės trokštančios tautos interesams. Daug tos propagandos gyvų pavyzdžių duoda savo atsiminimuose Dr. V. Bartuška[19]. Paprastai tada lenkų buvo skelbiama, kad atskiros lietuvių tautos nesą. Įdomiai savo atsiminimuose pasakoja Dr. J. Purickis faktus iš organizuojamos lietuvių dienos, kurią buvo leidęs popiežius Benediktas XV rinkti aukoms nuo karo nukentėjusiai Lietuvai[20]. Net prancūzų dvasininkai ir aukštieji Paryžiaus dignitoriai, kai prel. K. Olšauskas juos aplankė lietuvių dienos reikalais, įžiūrėjo lietuvių veikime *vokiečių inspiruotą separatizmą*[21]. Neturėdami po ranka patikimų šaltinių, nieko negalime pasakyti, ar kuri Ententės valstybė 1915—18 m. Lietuvai

---

savo interesams ir naudai (ibd. 150 psl.). Tačiau Lietuvos atžvilgiu pati Ententė, taip pat ir jos spauda, šitų principų, galima sakyti, netaikė. Dr. V. Bartuška (Sužeisto Lietuvos Achilo vaituliojimai — atsakymas J. Gabriui, „Nauj. Romuva" 1937 m. Nr. 46, 862) tiesiog kategoriškai teigia: „Prancūzija buvo griežta priešininkė Nepriklausomos Lietuvos iki karo pabaigos ir net karui pasibaigus".

[19] Liet. nepr. kryžiaus keliais, 146, 148, 151, 155 etc. psl.

[20] *J. Purickis*, Atsiminimai iš darbų dėl Lietuvos nepriklausomybės, „Trimitas", 1933 m., 705, 725, 744, 765, 785 psl. Lietuvių dienos gavimas, susijęs taip pat su didelėmis lenkų intrigomis ir sunkenybėmis Vatikane, buvo svarbus faktas Lietuvos laisvei atgauti. Jis, be tų poros milijonų litų aukų, išgarsino lietuvių ir Lietuvos vardą pasaulyje. Apie jos organizavimą žiūr. *V. Bartuška*, Liet. neprikl. kryžiaus keliai, 104—121 psl.

[21] *J. Purickis*, Atsiminimai, o. c. „Trimitas" 1933 m., 765 psl.

rodė nors kiek palankumo[22]. Paprastai kariaujančios pusės naujai atbundančias tautas ir atsistatančias valstybes stengiasi paimti savo globon ir kovoja dėl įtakos. Ententei Lietuva atrodė, žinoma, vokiečių padaras. Ir ji pati atsistatančiai Lietuvai ilgai rodė didelį abejingumą. Tiesa, kaip matyti iš Dr. V. Bartuškos ir J. Gabrio polemikos, lietuvių buvo atskirų asmenų užsienyje, kurie palaikė su Ententės ambasadomis ar spauda šiokį tokį kontaktą[23], bet tie santykiai nebuvo intensyvūs, trūko jiems nuoseklumo. Tie patys asmens mokėdavo žongliuoti ir vienoje ir kitoje pusėje (J. Gabrys). Todėl didelės įtakos ir realios naudos lietuviams iš tų santykių vargu buvo. Tačiau apskritai Šveicarijos lietuviai, anksti iškėlę nepriklausomybės reikalavimą, galėjo turėti įtakos ir vokiečiams, kurie, negalėdami užgniaužti užsienio lietuvių veikimo, turėjo su juo skaitytis daugiau, negu su okupuotojo krašto lietuviais, kurie buvo jų galioje[24]. Tačiau, kad užsieniečiai galėtų sėkmingiau veikti, reikėjo, kad kas nors ir pačioje Lietuvoje, kiek sąlygos leido, būtų daroma. Tą darbą užsieniečiai galėjo įvairiais būdais paremti.

Šiaip ar taip, grįžtant prie Vilniaus konferencijos (1917. IX.18—22) darbų ir jos rezoliucijų, reikia pasakyti, kad to meto situacijoje, 1917 metais, Lietuvos nepriklausomybės klausimą galėjo iškelti iš kariaujančių valstybių tik vieni vokiečiai[25]. Plačiai ano meto lietuvių samprotavimus savo atsiminimuose yra išdėstęs K. Jokantas, ir su jais apskritai negalima nesutikti. Eidama ta kryptimi, konferencija absoliutine balsų dauguma (iš 264 kviestųjų dalyvavo, berods, 214 atstovų) nutarė, kad politiškai nepriklausoma Lietuva, *demokratiniais* pagrindais sutvarkyta, turi būti atstatoma prisilaikant *etnografinių* sienų, „su ekonomijos reikalaujamais korektyvais". Nors mažumos į visą darbą žiūrėjo abejingai ir išrinktoje Taryboje vėliau nesutiko

---

[22] *M. Yčas* savo „Atsiminimuose" (III, 1936, 69—70 psl.) nupasakoja, kaip Prancūzijos prezidentas R. Poincaré, priimdamas Rusijos parlamentarinę delegaciją, jam audiencijoje pažadėjęs paremti lietuvių reikalavimus taikos konferencijoje. Tačiau tai buvo greičiau mandagumo gestas, nes Prancūzijoje, galima sakyti, niekas per D. karą realiai Lietuvos reikalais nesidomėjo, ypač dar dėl to, kad ji žiūrėjo į Lietuvą daugiau ar mažiau per savo enfent gaté — Lenkijos akinius.

[23] *J. Gabrys*, Mūsų nepriklausomybės ir erškėčių keliais, „Nauj. Romuva", 1937 m. Nr. 41, 737 psl. *Dr. V. Bartuška*, Sužeisto Lietuvos Achilo vaituliojimai, ibd., Nr. 46, 861 psl. *J. Gabrys*, Lietuvos nepriklaus. genezė, ibd., 1938 m. Nr. 7, 8.

[24] *Dr. J. Purickis*, Lietuvių veikimas Šveicarijoje D. karo metu. Pirmasis neprikl. Lietuvos dešimtmetis, 1930, 49 psl. *M. Yčas*, Atsiminimai, III, 18—19 psl.

[25] *K. Jokantas*, Suv. Kalvarijoje o. c. „Karo Archyvas", VIII, 172—173 psl.

bendradarbiauti nei žydai, nei gudai, nei lenkai (nors buvo rezervuotos jiems iš viso 6 vietos), tačiau konferencija pareiškė: „Mažumoms garantuojamos kultūros teisės". Svarbus buvo dalykas, kad „Vilniuje sušaukta Konstituanta turės nustatyti valstybės pamatus ir santykius su kitomis valstybėmis". Nenormalios gyvenimo sąlygos reikalavo dar kitos — specialios rezoliucijos. Jau organizaciniam komitetui vokiečių atstovai buvo pareiškę, kad be artimo bendradarbiavimo su Vokietija, tiesioginio „Anschlusso"[26], t. y. specialių konvencijų karo, susisiekimo ir finansų srityje[27], negalės būti jokių kalbų apie tolimesnį lietuvių darbą. Ir tik gavę iš iniciatorių pažadus, kad jie krašto nuotaiką stengsis lenkti Lietuvos glaudimosi prie Vokietijos labui[28], vokiečiai pagaliau buvo sutikę leisti ir tą konferenciją. Jai ir teko sunkus uždavinys. Dėl tos specialios rezoliucijos vėl kilo daug ginčų[29]. Pagaliau tokia nuomonė laimėjo viršų: jei vokiečiai karą laimės, vistiek lietuvių ir vokiečių ryšiai turės būti glaudūs, o jei jie netaptų nugalėtojai, tai santarvininkų (Ententės) bus reikalas, kad tie ryšiai būtų nutraukti. Lietuvių veikėjams buvo svarbu, kad Lietuvos reikalas atsidurtų pasaulinėje politikoje. Šitokiomis intencijomis ir buvo priimta ta antroji rezoliucija, kurioje buvo padarytas atsargus kompromisas realiai politikai.

> Jeigu Vokietija (okupavusi valstybė) sutiktų dar prieš Taikos Konferenciją proklamuoti Lietuvos valstybę ir pačioje Konferencijoje paremti Lietuvos reikalus, tai Lietuvių Konferencija, turėdama omenyje, kad Lietuvos interesai normalinėse taikos sąlygose yra pasvirę ne tiek į rytus ir ne tiek į pietus, kiek į vakarus, pripažįsta galimu sueiti būsimai Lietuvos valstybei, nepakenkiant savarankiškam jos plėtojimuisi, į tam tikrus dar nustatytinus santykius su Vokietija.

Be rezoliucijos, svarbiausias konferencijos darbas buvo tautai atstovaujančio organo — Tarybos — išrinkimas. Čia pasireiškė nesklandumų tarp katalikų, resp. kunigų, ir socialistų. Į 20-ties atstovų renkamą Tarybą buvo patekę šeši kunigai (J. Stankevičius, P. Urbanavičius, K. Šaulys, V. Mironas, A. Petrulis, J. Staugaitis). Kairieji, gavę vos 2—3 žmones, rodė didelio nepasitenkinimo. Kaip vysk. J. Staugaitis savo atsiminimuose rašo, kunigai dvi vietas, lojalumą ir solidarumą reikšdami, užleido (socialistų atstovui J. Vileišiui ir dvarininkui St. Narutavičiui, ku-

---

[26] *P. Klimas,* Lietuvos valstybės kūrimasis, „Pirmasis neprikl. Lietuvos dešimtmetis", 1930, 6 psl.

[27] *Vysk. J. Staugaitis,* Liet. neprikl. aušra, „N. Rom." 1937, Nr. 9, 196 psl.

[28] *St. Kairys,* Nepriklausomybės akto išvakarėse, „Kultūra", 1938 m. Nr. 2, 86 psl.

[29] *K. Jokantas,* Suv. Kalavrijoje o. c. „Karo Archyvas" VIII, 182 psl.

ris vėliau taip pat prisidėjo prie socialistų). Iš Tarybos išėjo kun. Stankevičius ir kun. Urbanavičius[30].

Ši iš 20-ties asmenų sudaryta Taryba savo darbus pradėjo 1917 m. rugsėjo mėn. 24 d., pasivadindama Lietuvos Taryba (vok. „Litauischer Landrat" ir lenk. „Rada Litewska") ir išsirinkdama pirmininku A. Smetoną (19 balsų), 1-ju vicepirmininku St. Kairį (19 b.), 2-ju vicepirmin. — Vl. Mironą (13 b.), 1-ju sekretoriumi — J. Šaulį (19 b.) ir 2-ju sekretoriumi — P. Klimą (11 b.).

Čia negalima kalbėti apie visą tos Tarybos, veikusios ištisus 14-ka mėnesių, darbą. Sunku apie jį kalbėti istoriškai, kai ano meto veikėjai, ypač Tarybos nariai, tiek maža dar tėra davę savo atsiminimų. Bet istorijai yra dar svarbesnė nesąmoningu noru išlikusi objektyvi medžiaga, šiuo atveju Tarybos protokolai, kurių tik dalį tebuvo galima čia panaudoti. Dalis protokolų iš viso nebuvo patekę autoriui į rankas. O neturinčiam jokių asmeninių to meto atsiminimų ir norinčiam pažvelgti į tuos, kad ir nesenus, laikus istoriškai ir įstatyti juos į ano meto visos Lietuvos ir rytų politikos rėmus reikėtų arčiau pažinti visą medžiagą. Tik tada vaizdas išeitų pilnesnis. Bet tokiam Lietuvos Tarybos darbo įvertinimui ir nušvietimui reikia specialių monografijų. Su laiku jų turės atsirasti, nes kiekvienam Pabaltijo naujųjų laikų istorikui bus svarbu pažinti ir tyrinėti tuos reikšmingus Lietuvos valstybės organizavimosi ir gimimo metus.

Čia galėsime tik labai fragmentiškai bandyti nušviesti vieną iš svarbiausių Tarybos veikimo klausimų, būtent — jos santykius su vokiečiais ir tik iki 1917 m. gruodžio mėn. 11 d. nutarimo.

III. Taryba derasi su okupacine valdžia ir bando nustatyti santykius su Vokietija

1917 metų rudenį dar karas ėjo visu smarkumu. Didelė anglų ofensyva, dar vasarą Flandrijoje pradėta, atsėjusi anglams 26 459 karininkus ir 428 004 kareivius, vis dėlto, kad ir didelėm aukom, vokiečių buvo atlaikyta; ir jų povandeninių laivų bazė, įvaranti tiek daug baimės Britanijos saloms, pasiliko Zeebruggėje. Prancūzai, abiem pusėm nežmoniškai daug nustojant, kad ir pamažu, stūmė vokiečius nuo Verduno ir atėmė Chemin des Dames. Jau pasireiškusi aiški geležies ir plieno persvara santarvininkų pusėje ėmė daryti savo įtaką. 1917 m. lapkričio 20 d. ankstyvą rytą ties Cambrai iš rūko staiga pasirodė šimtai anglų tankų ir (pirmą kartą tokiu masiniu būdu panaudoti) ėmė

---

[30] *Vysk. J. Staugaitis,* Liet. nepr. aušra, „N. Rom." 1938 m. Nr: 9, 196 psl.

šliaužti per visas apkasų kliūtis, į dešinę ir į kairę spiaudydami šviną ir plieną ir gniuždydami priešo kario dvasią...

Karas dar ėjo Palestinoje, Mezopotamijoje, Italijos fronte. Žodžiu, jis virė visur. Tik rusų ilgajame fronte jis ėjo į galą. Tiesa, vokiečiai, ilgai lūkuriavę, pagaliau 1917.IX.3 greitai ir sėkmingai užėmė Rygą, bet parlamentarinėje Rusijoje irimas ir prasidėjusi anarchija buvo nuėję tiek toli, kad Lenino bolševikai be didelių pastangų, tik drąsiais žygiais, įvykdė antrąją — lapkričio mėn. revoliuciją (1917.XI.7 — naujuoju stiliumi) ir tuo atbaigė imperijos griuvimą. Karo meto vargų spaudžiama, naudodamasi visomis priemonėmis, kad tik greičiau rytuose prieitų prie taikos (ten esančios divizijos taip buvo reikalingos vakarams)[31], vokiečių kariuomenės vadovybė aktyviai prisidėjo[32], kad tik greičiau ateitų laukiamasis rusų pakrikimas. Plombuotame vagone per Vokietiją į Petrapilį buvo perleistas Leninas su savo draugais, kad tik savo nuodijančia propaganda atbaigtų priešo griuvimą. Karo metu, sako gen. M. Hoffmannas, rytų fronto štabo viršininkas (knygoje „Praleistų progų karas"), visai teisėtai galima naudotis ir šitokia propaganda, lygiai kaip šaudomi sviediniai ir leidžiamos nuodingos dujos į priešo pusę. „Kad šitų žmonių veikla duos tokias nelaimingas pasėkas Rusijai ir visai Europai, tada nė vienas žmogus negalėjo pramatyti", teisinasi Hoffmannas[33]. Bet viena vokiečiai buvo teisingai pramatę: rusai toliau nebegalėjo kariauti, o tai buvo karo vadovybei svarbiau už viską, nes tas rytuose angažuotas gausias divizijas (iš viso jų buvo čia 80) buvo galima permesti į vakarus ir ten visu smarkumu bandyti pralaužti frontą. Iš tiesų Leninas, vos mėnesiui po bolševikų revoliucijos praslinkus, siūlė taiką. Jis visur skelbė taiką, nes karo išvargintoje Rusijoje tik tas galėjo *laikytis*, kas nešė *taiką*[34]. Leninas buvo, be abejo, įsitikinęs, kad šitokia skambia ir gudria taikos propaganda geriausiai galės patarnauti pasaulinei revoliucijai, kurios tada greit buvo laukiama. Jo žodžiai ir apie greitą revoliuciją Vokietijoje išsipildė jau po *vienerių metų*. „Plombuoto vagono" vaisius tada pajuto ir vokiečių armijos vadovybė. Kai užfrontėje prasidėjo tikra revoliu-

---

[31] Vokiečiai neturėjo aiškios politikos Rytuose. Kerenskiui buvo pasisekę iškalbingumu įraginti rusų armijas dar visą 1917 m. vasarą kovoti, ir 80 vokiečių divizijų per visą vasarą todėl buvo prirakintos ar užimtos rusų veiksmais Rytų fronte.

[32] *E. Ludendorff*, Meine Kriegserinnerungen o. c. 407 (Militärisch war die Reise (Lenins) gerechtfertigt, Russland musste fallen. Unsere Regierung aber hatte darauf zu achten, dass nicht auch wir fielen).

[33] Der Krieg der versäumten Gelegenheiten, 1923, 174 psl.

[34] Plg. *E. Hölzle*, Die Ostfrage im Weltkrieg, „Vergangenheit und Gegenwart", 1938, Nr. 4, 212—215 psl.

cija (1918.XI.9), karas buvo nebegalimas, ir po dviejų dienų (XI.11) jis buvo baigtas.

Šitokioje situacijoje 1917 m. vėlybą rudenį, kai visur dar ėjo karas, Vilniuje pradėjo savo darbus dvidešimt lietuvių tautos vyrų su viltimi greit sulaukti taikos ir atstatytos Lietuvos. Taryba pradėjo posėdžiauti jau iš karto parodydama, kad ji ne visai norės eiti tuo keliu, kokis vokiečių jai buvo skirtas. Greitai paaiškėjo, kad ji buvo kitokio pobūdžio Taryba, negu Kurše sukurtoji. Jos tikslai neatitiko vokiečių okupacinės valdžios Tarybai skirtų uždavinių[35]. Iš Tarybos protokolų matyti, kad jau nuo pat pradžios joje buvo iškelta daug gerų sumanymų, paliatyvų, pageidavimų, kuriuos, žinoma, Taryba tik tiek tegalėjo įvykdyti, kiek ji surašydavo juos į ilgus memorandumus[36]. Daug būdavo posėdžiuose kalbama apie okupaciją ir jos žiaurumus. Tarybos rūpestis buvo reikalauti sušvelninti rekvizicijas, kurios visiškai sugriausiančios ūkį ir gresiančios badu (1917.X.7 posėd.). Reikalauta kovoti su įsigalėjusiu banditizmu, panaikinti nekenčiamus darbo batalijonus. Taryba reikalavo (X.6), kad pradžios mokyklose vokiečių kalba nebūtų privaloma[37] etc. Žodžiu, buvo reikalaujama pagerinimų ir atmainų visose gyvenimo srityse.

Bet ekonominiais memorialais apie arklių rekvizicijas ir kitus ūkininkų vargus Taryba negalėjo apriboti savo darbo. Jos uždavinys buvo *politinis*. Jau pačioje pradžioje, ketvirtame savo posėdyje (1917.X.4) Taryba reikalavo leidimo susisiekti su centrine Vokietijos valdžia ir *užsienio lietuviais*. Jos įgaliotas atstovas (J. Šaulys) Rusijos lietuvių delegatams (Stokholme (X.18—20) referavo apie Tarybos darbą, kuri čia buvo pripažinta vyriausiąja institucija Lietuvos valstybei atstatyti[38]. Tokią pat aprobatą Tarybos atstovai (A. Smetona, J. Šaulys, kun. J. Staugaitis, kun. Petrulis, St. Kairys; dalyvavo ir svečias Maironis)[39]; gavo užsienio lietuvių konferencijoje Berne (1917.XI.2—10). Šitoje konferencijoje, kurią reikia laikyti viena iš svarbiausių už-

---

[35] Plg. *B. Colliander*, Die Beziehungen zwischen Litauen o. c. 126 psl.

[36] *P. Klimas*, Werdegang des litauischen Staates, 1919, 70—92 psl.

[37] Apie švietimą įdomios ir kondensuotos medžiagos žr. *M. Urbšienė*, Lietuvos mokykla D. karo metu, „Židinys", 1937, Nr. 3, 314—326 psl., Nr. 4, 454—469 psl. Iš vokiečių pusės *H. Zemke*, Der Oberbefehlshaber Ost und das Schulwesen im Verwaltungsbereich Litauen während des Weltkrieges, 1936.

[38] *J. Purickis*, Lietuvių veikimas Šveicarijoje, o. c. 53 (ten, 53—55 psl., paskelbtos visos tos antrosios Stokholmo konferencijos rezoliucijos ištisai).

[39] Įspūdžius iš delegatų kelionės ir konferencijos žr. vysk. *J. Staugaitis*, Liet. neprikl. aušra, „Nauj. Rom." 1937 m. Nr. 10, 225—226 psl. Daugiausia medžiagos apie tą konferenciją yra pateikęs Amerikos lietuvių Tautos Tarybos delegatas (vienintelis jų atstovas) *V. Bartuška*, Liet. neprikl. kryžiaus keliais o. c. 157—159 psl.

sieniuose įvykusių lietuvių konferencijų, buvo aptarta, diskutuota arba bent iškelta jau daug konkrečių dalykų. Pripažinus vilniškę Tarybą vyriausia lietuvių tautos vadove ir nepriklausomos Lietuvos valdžios branduoliu, buvo numatyta jos kompetencija įvairiose srityse (švietimo, finansų, teisės, pramonės, savivaldybės etc.). Šioje konferencijoje buvo iškeltas ir Lietuvos valstybės formos klausimas, turint galvoj, kad jį teks išspręsti dar karui nesibaigus. Atsižvelgdama į ano meto politines sąlygas ir pačios Lietuvos visuomenės padėtį, Berno konferencijos dauguma nutarė, „kad šiandie Lietuvai būtų naudingesnė konstitucinė monarchija, demokratiškai parlementarišku būdu tvarkoma. Tačiau konferencija pažymi, jog Lietuvos valdymo formą nustatyti tam tinkamu ir legaliu būdu pasirūpins Lietuvos Taryba"[40].

Berno konferencijoje buvo iškeltas taip pat ir valstybės sienų klausimas. Daugiausia ir prisiginčyta dėl būsimosios Lietuvos teritorijos ribų. Vilniaus Taryba jau buvo pareiškusi savo nusistatymą — atstatyti „savo valstybę etnografinėse ribose su sostine Vilniuje". Į etnografinės Lietuvos sąvoką įėjo taip pat daugiau ar mažiau aplenkintos ar apgudintos sritys, bet istoriniais Kunigaikštystės laikais buvusios dar neabejotinai lietuviškos. Bet Berno konferencijos ne vienas dalyvis, atsiminęs toli į pietus ir rytus ėjusias senosios Lietuvos ribas, reikalavo daug didesnių plotų[41]. J. Gabrys, kaip paaiškėjo dar pirmojoje Stokholmo konferencijoje (1915 m.) buvo svajojęs, ar bent švedų spaudai pareiškęs, kad Lietuvos gyventojų skaičius esąs 15 milijonų, o jos sienos siekiančios Minską, Smolenską, Mohilevą ir Kijevą[42]. Berno konferencijos dauguma, žinoma, nėjo taip toli, nors ir čia buvo dalyvių, reikalaujančių atstatyti plačią istorinę Lietuvą. Tačiau konferencija prie etnografinio reikalavimo įnešė ekonominių korektyvų. Rytuose Lietuvai buvo priskirta Naugarduko apskr., Minsko gub. ir visa Vilniaus gub., išskyrus tas Vileikos ir Dysnos apskričių dalis, kur gyventojų daugumas yra pravoslavų tikybos. Buvo numatytos Lietuvai palankios sienos ir šiaurėje beveik iki Dauguvos su visa Ilukštos apskr., o toliau maždaug Kauno-Kuršo gubernijų sienomis ligi Bartos ir ja iki jūros. Pietuose siena turėjo eiti per Augustavo miškus ir siekti

---

[40] *J. Purickis*, Lietuvių veikimas Šveicarijoje o. c. 56 psl. (rezoliucijų tekstai).

[41] Įdomios diskusijų medžiagos iš Berno protokolų buvo pateikęs savo atsiminimuose apie Lietuvos ribas *Dr. V. Bartuška*, tačiau ji rasta neskelbtina (159 psl.). Įsiskaičius į tik korektūrose likusius tekstus (159—165 psl. atsiminimų korektūrą, kurią autorius malonėjo man dovanoti), reikia pasakyti, jog sienų klausimu būta didžiausio nuomonių įvairumo.

[42] *M. Yčas*, Atsiminimai, II. 1935, 167 psl.

kiek į pietus nuo Gardino. Apie vakarines sienas rezoliucijoje nebuvo nieko pasakyta, nors ir buvo konstatuotas uosto reikalingumas. Kalbėti apie Maž. Lietuvos prijungimą tada būtų buvę neįmanoma. Vokiečiai jau buvo kartkartėmis pareiškę baimės, kad, atstačius Lietuvą, atsirasiąs natūralus ryšys tarp Didž. ir Maž. Lietuvos lietuvių. Gal dėl to neaiškaus nujautimo ir Dr. Gaigalaitis garsiajame vakare Berlyno „Adlono" viešbutyje po tarybos pirmininko A. Smetonos paskaitos (1917.XI.13) apie lietuvių klausimą pareiškė užtikrinąs, „kad nė vienam prūsų lietuviui nė į galvą neateinanti mintis atsiskirti nuo Prūsijos ir prisiglausti prie naujos Lietuvos"[43].

Grįždami iš Berno, Tarybos atstovai, žinoma, ilgėliau sustojo Berlyne. A. Smetona tame „Adlono" vakare, kuris M. Urbšienės aprašytas, pasiremiant spaudos duomenimis, skaitė paskaitą „Die litauische Frage"[44]. Tačiau Tarybos nariams, pradėjus veikti kontakte su užsienio lietuviais, Berlyne rūpėjo prieiti prie centro valdžios ir ieškoti joje paramos prieš Lietuvoje įvestą karo valdžios sistemą. Bet Užsienių Reikalų Ministerija 1917 m. gale, nors teoriškai ir pritarė kai kuriems lietuvių teisėtiems ir pagrįstiems pageidavimams, negalėjo daug nuveikti prieš visagalę karo valdžią, ypač jei ji pati uolumo nerodė. Lietuvių tik tiek laimėta, kad greitai (1918.I.11) iš Lietuvos karo valdžios viršininko pareigų, nors ir Ludendorfui nesutinkant, buvo pagaliau atleistas nekenčiamas kunigaikštis Isenburgas Birštеinas[44a]. Jo pašalinimu rūpinosi Reichstagas ir ypač Erzbergeris, kuris pasidarė didelis Isenburgo ir jo valdymo sistemos priešas.

Lietuvių delegatams Berlyne susidarė nejauki atmosfera. Dar būdami Užsienių Reikalų Ministerijoje, jie gavo iš Isenburgo telegramą, kad Kuršo Taryba jau pareiškusi norą susijungti su Vokietija, ir, jei lietuviai to nepadarysią, tai vokiečiai žiūrėsią į Lietuvos teritoriją tik „Grenzberichtigung" atžvilgiu[45]. Šitas militaristo žygis buvo simptomingas visai to meto vokiečių

---

[43] Cit. iš *M. Urbšienė*, Vokiečių karo meto spauda o. c., „Karo Archyvas", VIII (1937), 81, 83 psl. Plg. *V. Biržiška*, Liet. neprikl. kryžiaus keliais o. c. 269—271 psl. (duodama medžiagos apie V. Gaigalaičio nusistatymą D. karo metu). Žiūr. polemiką tarp V. Gaigalaičio ir V. Bartuškos „Vakaruose", 1937 m. Nr. 157 ir Nr. 180 (išsami Bartuškos medžiaga).

[44] Vortrag gehalten vor einer Versammlung deutscher Politiker im Hotel Adlon zu Berlin. Als Manuskript gedruckt. Berlin 1917 (Verlag. Das neue Litauen).

[44a] *E. Ludendorff*, Meine Kriegserinnerungen, o. c. 427—428 psl. („Von litauisch-demokratischer Seite begann eine wilde Hetze gegen den Verwaltungschef, Obersleutnant Fürsten v. Isenburg ... Ich habe seinem Abgang bedauert").

[45] *P. Klimas*, Liet. valstybės kūrimas o. c. 9 psl.

okupacinės valdžios politikai. Tiesa, Berlyno pareigūnams tokie okupacijos valdžios lietuvių aspiracijų nepaisymai atrodė per šiurkštūs, tačiau jie nieko nedarė arba negalėjo padaryti. Atvaizduodamas tuos santykius, kad ir labai trumpai, M. Erzbergeris pažymi, kad vokiečių valdymo aparatas Lietuvoje darė daugybę klaidų[46]. Tie santykiai nesikeitė, nors kancleriu, atsistatydinus Bethmannui Hollwegui, tapo katalikas ir Centro partijos žmogus grafas Hertlingas (1917.X). Tiesa, jis savo programinėje kalboje buvo deklaravęs, kad vokiečių vyriausybė pripažįstanti apsisprendimo teisę Lietuvos, Kuršo ir Lenkijos gyventojams sukurti tokią ateitį, kuri atitiktų jų kultūros kryptį. Bet reali tikrovė iš šitų pareiškimų susidarytą lietuvių džiaugsmą griovė. Trys dienos prieš Hertlingo kalbą Reichstage, kurią lietuvių delegatai, kreipdamiesi audiencijos į kanclerį, pavadino „weltbistorisch"[47], jie buvo įteikę vyriausiojo kariuomenės štabo viršininkui gen. Ludendorffui, savo „Pro Memoria". Į ją visagalinti karo vadovybė pateikė savo pasiūlymą, iš kurio teksto[48] jokiu būdu nebuvo galima išskaityti, ar Lietuva bus nepriklausoma valstybė. Apie Tarybą buvo pasakyta, kad ji vokiečių organams (Verwaltung) Lietuvoje „mit Rat und Tat" turės padėti. Iš šitokio formulavimo atrodė, kad Lietuvos Tarybai yra numatomas tik paprasto pagalbininko vaidmuo, gal tik toks, kokis buvo skirtas prieš pusę metų bandytam įkurti „Vertrauensratui". Įdomu, kad lietuvių audiencija pas Ludendorffą buvo tą pačią dieną (XI.26), kai viršila Krylenko, vyriausias Rusijos karo jėgų viršininkas, per radiją vokiečius paklausė, ar jie esą pasiruošę daryti paliaubas[49]. Tuoj prasidėjusios vokiečių ir bolševikų derybos, turėjo sustiprinti imperialistinių sluoksnių poziciją ir pagreitinti Lietuvos santykių nustatymą su Vokietija, nes paskutiniajai rūpėjo derybose operuoti laisvu tautos apsisprendimo argumentu.

Minėtoji Lietuvos Tarybos delegacija Berlyne 1917 m. gruodžio mėn. 1 d. sudarė protokolo forma preliminarinę sutartį su Vokiečių Užsienių Reikalų Ministerijos atstovu. Iš to protokolo matyti[50], kad Lietuvos Tarybai buvo palikta teisė proklamuoti nepriklausomą Lietuvos valstybę, nutraukiant visus ankstyvesnius valstybinius ryšius, kurie iki tol buvo buvę su kitais kraštais. Bet iš kitos pusės, remiantis Vilniaus konferencijos nu-

---

[46] *M. Erzberger*, Erlebnisse im Weltkrieg, o. c. 184 psl. („Die Zahl der Missgriffe der deutschen Verwaltung in Litauen wurde Legion").

[47] *P. Klimas*, Werdegang des lit. Staates o. c. 101 psl.

[48] Ibd., 98—99 psl. (Pro Memoria), 100 psl. (Vorschlag der Obersten Heeresleitung).

[49] *E. Ludendorff*, Kriegserinnerungen o c, 409 psl.

[50] *P. Klimas*, Werdegang o. c. 102—103 psl.

tarimu — Lietuvai sueiti į tam tikrus dar nustatytinus santykius su Vokietija, — buvo pripažinta, kad tarp Reicho ir Lietuvos turi „ein ewiges, festes Bundesverhältnis herrschen". Tiems santykiams nustatyti yra minimos keturios konkrečios formulės: militarinė ir susisiekimo konvencijos, panašios į tokias konvencijas Vokietijos pietų valstybių, muitų ir pinigų unija (Gemeinschaft). Tame pačiame protokole iš lietuvių pusės pažymėta, kad turėtų būti atsižvelgta į Ludendorffui įteiktoje „Promemorijoje" išdėstytus lietuvių reikalavimus. Jie lietė svarbiausia du dalyku: 1. iki tol viešpatavusios okupacinės valdžios valdymo sistemos švelninimą ir 2. santykių pakeitimą ir pripažinimą atitinkamų teisių Lietuvos Tarybai. Vokiečių atitinkamų instancijų už dešimties dienų buvo mielai priimtas Tarybos nutarimas sueiti su Vokietija į amžinus ir tvirtus ryšius, numatytus tomis konvencijomis, tačiau lietuvių reikalavimų, išdėstytų toje „Promemorijoje" ir protokole, galima sakyti, iki pat D. karo galo nė kiek nebuvo paisyta.

Vokiečiams rūpėjo kaip iš Kuršo padaryti hercogiją, taip iš Lietuvos — kunigaikštystę ar karalystę, glaudžiame ryšy su Vokietija ir asmeninėje unijoje, kaip Ludendorffas ir, žinoma, kiti aukšti pareigūnai manė, su Vilhelmu II-ju, ar kaip Reicho kaizeriu, ar kaip Prūsų karaliumi. „Vokietijai — Prūsams tuo būdu yra garantuojamas saugumas nuo naujų Rusijos užpuolimų ir kartu laimima žemės aprūpinti mūsų kareiviams"[51].

Šitokiais ir panašiais samprotavimais tada karo vadovybės buvo sprendžiamas lietuvių klausimas, nepaisant jų tautinių aspiracijų, o žiūrint grynai strateginių ir ekonominių sumetimų. Be to, reikia pastebėti, kad atitinkamų instancijų vokiečių valdininkai, nors vietoje ir susidurdavo su lietuviais, tačiau jų klausimu ir reikalais nesiorientavo. Nedidelis Vilniaus ir kitų miestų lietuviškumas, dvarų lenkiškumas jiems neretai darydavo įspūdį, kad lietuviai visai neturi inteligentų, ir tokia maža tauta negalėsianti valdytis[52]. Todėl M. Hoffmannas savo dienoraščiuose užrašė: „Lietuviai tiek pat gali save valdyti, kiek mano dukraitė Ilza gali save auklėti". Tiesa, tai buvo užrašyta dar 1917.VIII. 15, kai Erzbergeris, užmezgęs kontaktą su Šveicarijos lietuviais, kaip M. Hoffmannas rašo, buvo jiems jau pažadėjęs savarankišką karalystę[53]. Kitoje vietoje jis pareiškė: „Mūsų rajone yra keturi

[51] *E. Ludendorff*, Erinnerungen o. c. 375 psl. Plg. *B. Colliander*, Beziehungen o. c. 139—140 psl. (konservatyvių, alledeutschų ir militarisų nusistatymas).

[52] Plg. *vysk. J. Staugaičio*, Liet. neprikl. aušra, „N. Romuva", 1937 m. Nr. 9, 193 psl.

[53] *M. Hoffmann* (Gofman), Zapiski i dnevniki, 1929, 235 psl. (lietuv. plk. *V. Steponaičio*, Gen. Max Hofmano mintys Lietuvos reikalais „Mūsų Žinynas", 1930 m. Nr. 58).

tarp savęs kovoją elementai: vokiečiai, lenkai, lietuviai ir latviai, kurių nepajėgtų sujungti joks politikas pasaulyje. Mūsų neapkenčia ir lenkai, ir lietuviai, ir latviai, nes kiekviena iš šių tautų nori vadovauti"[54]. Taip galvojo Hoffmannas 1917 m. pradžioje, kai karo vadovybėje ėmė bręsti mintis pradėti, anot Ludendorffo, „ausgesprochene litauische Politik"[55].

Žinoma, kad vokiečiai lietuvių elementą ir jo aspiracijas nedaug pažino ir kad kartais visai mažai įvertindavo, nustebti netenka, nes apskritai lietuviai tada ne tik Ententės kraštuose, bet ir artimuose kaimynuose[56] buvo labai mažai žinoma tauta. Paskubomis ir probėkšmais gauti įspūdžiai paprastai nebūdavo lietuviams palankūs. Stipraus lenkų ir jų dvarininkų elemento įtaka būdavo dar labiau perdedama[57]. Tautos apsisprendimo galimumu tokiame „tautų maišatyje" buvo visiškai abejojama[58]. Atskira būtų tema išgvildenti, kaip buvo žiūrima į lietuvių klausimą ir jų būsimosios valstybės galimumus, tačiau buvo ir balsų, kad nėra reikalo lietuvių klausimo skirti nuo lenkų. Dar 1916.V. buvo saprotaujama, kad leidžiant lietuvių *rašto* kalba laikraštį („Dabartį") proteguojamas didlietuvių sąjūdis, kurio iki tol tautos masėje nebuvę, ir ekonomiškai pajėgesni ūkininkai jau esą pramokę lenkiškai[59]. Tai yra tik vienas faktas iš daugelio vokiečių prolenkiškų pastangų Lietuvoje, pradedant grafo Pfeilio atsišaukimu į Vilniaus gyventojus 1915.IX.8 („Vilnius visuomet buvo perlas garsioj lenkų viešpatijoj") ir baigiant X-tosios armijos sąmoningu ir planingu noru — perleisti Vilnių lenkams (1918. XII.)[60]; tos visos pastangos rodo, kad lietuvių elementui buvo skiriamas nedidelis vaidmuo. Ne vienas iš vokiečių politikų Lietuvos nepriklausomybę traktavo kaip negalimą dalyką. Buvo vis

---

[54] Ibd., 226 psl.

[55] *E. Ludendorff*, Erinnerungen o. c. 375 psl.

[56] Plg. *M. Yčas*, Atsiminimai, II, 169 psl.

[57] *E. Ludendorff*, Kriegserinnerungen o. c. 375, 428 psl. Plg. *B. Colliander*, Die Beziehungen o. c. 139, 167, 169 psl.

[58] Ibd., 377 psl. („Die litauische Demokratie glaubte an die Macht des Schlagwortes von dem Selbstbestimmungsrecht der kleinen Nationen, obschon dieses in dem Völkergemisch Litauens gar nicht gerecht auszuüben war. Sie sah, befangen in politischen Theorien, nicht die Polengefahr, die in Wirklichkeit auch ihr Land bedroht").

[59]) *Verwaltungsbericht* der Deutschen Verwaltung f. Litauen, Mai 1916, 45 psl. (cituota iš *St. Glaser*, Okupacja niemiecka na Litwie, Lwów 1929, 185 psl.).

[60] Įdomius ir neginčijamus tuo atžvilgiu dokumentus žr. „Wilnas Auslieferung an die Polen", Denkschrift des zurückgetretenen Soldatenrats der 10. Armee, Stuttgart, Januar 1919. Galutina išvada (80 psl.): „Wilna, die Hauptstadt Litauens, ist unter bewusster Umgehung der Soldatenrates der 10. Armee der bewaffneten polnischen Macht planmässig in die Hände gespielt worden".

reiškiama baimės, kad nepriklausoma Lietuva greit turėtų atitekti rusams ar lenkams. Todėl jai buvo reikalinga stipri parama, prisišliejimas prie Vokietijos[61]. Taip buvo aplinkybių verčiami manyti ir patys lietuviai, „nes stipri ir laisva valstybė gali ir kitoms laisvę duoti"[62]. Šitokie samprotavimai ir iš lietuvių pusės ano meto aplinkybėse buvo suprantami ir atrodė racionalūs.

Kai Reichstago Centro ir socialdemokratų partijų vadai (Erzbergeris, Davidas) stovėjo už nepriklausomos Lietuvos atstatymą, vis daugiau ir daugiau pasirodydavo, ypač konservatyvių ir alldeutschų spaudoje, balsų, kad reikia Lietuvą tvirtai prišlieti prie Vokietijos, nes toji tauta su 86%(!) analfebetų, priešingu atveju atitektų lenkams ir tada Vokietija netektų Kuršo. Net toks G. Stressemannas, pokarinis vokiečių didysis politikas ir pacifistas, Nobelio taikos premijos laureatas, 1917 m. buvo Ludendorffo imperialistinės politikos gerbėjas ir griežtai stojo prieš Bethmanno Holwego iškeltą sumanymą sukurti Lietuvą; ir jis šaukė iš Reichstago tribūnos: „Ar gali būti kalba apie nepriklausomybę tokios analfabetų tautos (Analfabetenvolk), kaip lietuviai"[63].

Grįžtant prie lietuvių delegacijos protokolo Berlyne (1917. XII.1), reikia pasakyti, jog čia iškeltųjų samprotavimų akivaizdoje jis negalėjo būti švelnesnis. Tiesa, atskiriems Reichstago daugumos atstovams, palaikantiems lietuvių reikalą, atrodė, kad lietuvių klausimo statymas su „amžinu tvirtos sąjungos ryšiu" ir konvencijomis ne tik Santarvės, bet ir neutraliose valstybėse gali sudaryti įspūdį, kad Vokietija siekia aneksijos. Tačiau prieš aiškų vyriausios karo vadovybės, civilinės vyriausybės, ypač Užsienių Reikalų Ministerijos ir Reichstago partijų nusistatymą atskiri asmens geresnių sąlygų iškovoti neįstengė. Pagaliau ir jiems buvo aišku, kad vokiečių atstatoma Lietuva, kuriai jie pripažįsta nepriklausomybę, turi būti surišta su Vokietija. Reali politika platoniškos meilės nepažįsta. Jos nebuvo nė santarvininkų valstybėse, ypač ilgai jos nepatyrė atsistatanti Lietuva.

Delegacijai sugrįžus iš Berlyno, vėl prasidėjo „kova su vokiečių Oberostu dėl valdžios", nusitęsusi iki pat 1918 metų lap-

---

61 Plg. *B. Colliander*, Die Beziehungen o. c. 139 psl.

62 *A. Smetona*, Die litauische Frage, o. c. 32 psl.

63 *J. Purickis*, Atsiminimų žiupsnelis sąryšy su D-ro Davido mirtim, „Lietuvos Aidas", 1931 m. Nr. 3 (I. 5). Ištiso Stresemanno kalbos teksto reikėtų ieškoti Reichstago stenogramose. Šveicarijos lietuviai pasiuntė tada Stresemannui ilgą laišką įrodinėdami, kad daug yra nepriklausomų tautų, kurių analfabetizmas dar didesnis (portugalai, ispanai, bulgarai etc.).

kričio mėnesio[64]. Tarybai atrodė, kad Lietuvai turėjo būti duotos nors valsčių ir apskričių įstaigos. Bet vokiečiai vis delsė ir nedavė lietuviams patiems tvarkyti krašto, o tarybos „darbas bemaž baigėsi protestų ir skundų rašymu dėl okupacijos organų daromų žmonėms skriaudų"[65]. Svarbiausias tačiau Tarybos darbas buvo nustatyti santykius su Vokietija, remiantis gruodžio mėn. 1 d. protokolu. Gruodžio 5 d. prasidėjo trečioji Tarybos posėdžių sesija. Susipažinus su Berlyne pasirašytu protokolu, imta jis diskutuoti. Trijų dienų posėdžiuose buvo iškelta įvairių samprotavimų. Pirmame posėdyje iš pradžių buvo siūloma (Vileišis, J. Staugaitis) priimti tik pirmąją rezoliuciją — apie nepriklausomybės paskelbimą, antrąją (apie konvencijas su Vokietija) — atmesti, nes „jokių sutarčių su vokiečiais ir pasižadėjimų jiems Taryba neprivalo daryti ir neturi teisės" (V. Vileišis, A. Stulginskis). Dauguma kitų reiškė nuomonę, kad nedarant sutarčių ir pasižadėjimų „vokiečių valdžia nepaskelbs ir nepadės atstatyti nepriklausomos Lietuvos"[66]. Tai ir buvo, be abejo, ano meto sunkiose sąlygose svarbiausias argumentas. Gruodžio 6 d. popietiniame posėdyje buvo vienu balsu priimtas rezoliucijos projektas, kuriame, be kitko, buvo pasakyta, kad atstatoma Lietuvos valstybė su sostine Vilniuje, o „Lietuvos Taryba, laikydamasi Vilniaus Konferencijos jai pripažintos kompetencijos, imasi tuojau tvarkyti Lietuvos vidaus gyvenimą ir jos santykius su kitomis pasaulio tautomis". Kitame posėdyje buvo priimta antra rezoliucija, kurioje pažymėta „kad tarp Lietuvos ir Vokietijos valstybių susidarytų amžinas, tvirtas sąjungos ryšys, kuris turėtų būti įvykintas šiais pamatais: Lietuva kaip suverenė valstybė rišasi su Vokietija bendrų reikalų ribose šiomis konvencijomis"[67]. Toliau buvo apsvarstytos konvencijos: militarinė („su savaranke ir savitai tvarkoma Lietuvos kariuomene"), komunikacijos („su savarankišku komunikacijos įrankių taisymu ir administravimu"), muitų („muito sienos bendrumo konvencija"), monetinė („monetinės sistemos vienodumo konvencija").

Gruodžio mėn. 8 ir 9 d. Tarybos posėdžiuose buvo svarstomas „būsimosios savarankiškos Lietuvos valdymo formos" ir teritorijos klausimas, o kitą dieną jos delegacija (A. Smetona, S. Kairys, V. Mironas, J. Šaulys, P. Klimas, J. Staugaitis) nuvyko į Kauną formaliai susitarti su vokiečių Užsienių Reikalų Ministe-

---

[64] *Vysk. J. Staugaitis*, Liet. neprikl. aušra, „N. Rom." 1937 m. Nr: 10, 226 psl.

[65] Ibd., 226 psl.

[66] Lietuvos Tarybos protok. Nr. 15. Čia buvo atmainyti gruodžio mėn. 1 d. protokolo nutarimai dėl militarinės ir susisiekimo konvencijos.

[67] Lietuvos Tarybos protok. Nr. 17—18.

rijos ir kanclerio atstovu Frhr. von Lersneriu. Čia lietuviai susidūrė su naujais sunkumais. Geros Brasto derybų perspektyvos stiprino vokiečių ankstyvesnį nusistatymą, ir Kaune lietuvių delegacijai buvo pareikšta, kad „Oberste Heeresleitung" Berlyne prieš dešimtį dienų surašytą protokolą laiko sau *nebepriimtinu*. Lietuviams karo valdžios, susitarusios su Reicho kancleriu, buvo pateikta *nauja* formulė, kurioje buvo tik tiek pasakyta, kad atstatoma „savarankiška (selbständiger) Lietuvos valstybė". Nebebuvo minimas steigiamasis seimas; kad Vilnius yra atstatomos valstybės sostinė, taip pat išleista. Be abejo, čia buvo pasireiškusi lenkų politikos įtaka vokiečių karo vadovybėje, toji pat politika, kurią po 12-kos mėnesių autentiškais dokumentais pavaizdavo X-tosios armijos kareivių tarybos[68]. Antroje rezoliucijos dalyje nieko nebebuvo pasakyta apie Lietuvos pripažinimą iš vokiečių pusės, kaip sąlygą užmegzti santykiams su Vokietija. Bet užtat buvo be jokių sąlygų surašytos *visos konvencijos*. Ludendorffo atsiminimų žodžiais, Lietuva būtų patekusi lenkams, jeigu į konvencijas nebūtų buvusios įdėtos sąlygos, kurios užtikrins Vokietijos įtaką[69]. Iš čia apskritai yra aišku, kodėl vyriausioji karo vadovybė, lygiai kaip ir atsakingi politikai, palaikė lietuvių klausimą ir pradėjo Lietuvoje tą Ludendorffo minimą „litauische Politik". Skyrium su Vokietija sujungta, Lietuva turėjo būti daug tvirtesnis vokiečių tiltas į Livoniją, negu kad ji būtų figūravusi kaip atsistatančios Lenkijos dalis. Todėl vokiečiai paprastai samprotaudavo ir lietuviams sakydavo, jei Vokietija lietuvių nepalaikys, jie neatsilaikys prieš lenkų elementą.

Vokiečių diplomatų savos politikos ir karo vadovybės aiškaus nusistatymo spiriami, lietuviai Kaune 1917.XII.10 negalėdami pasipriešinti, grįžo su naujai jiems įbruktu projektu į Vilnių. Su mažomis pataisomis Taryba pagaliau 1917 m. gruodžio mėn. 11 d. po ilgų ginčų priėmė vokiečių Kaune pateiktą formulę:

„I. Lietuvos Taryba, krašto ir užsienių lietuvių pripažinta kaip vienintelė įgaliota Lietuvių tautos atstovybė, pasiremdama pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir 1917 metų rugsėjo m. 17—23 d. lietuvių konferencijos Vilniuje nutarimu, skelbia *nepriklausomos* (unabhängingen) Lietuvos valstybės atstatymą su *sostine Vilniuje* ir jos atpalaidavimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis valstybėmis.

II. Tai Valstybei tvarkyti ir jos reikalams ginti taikos de-

---

[68] *Wilnas Auslieferung an die Polen.* Denkschrift des zurückgetretenen Soldatenrats der 10. Armee, 1919.

[69] Erinnerungen o. c. 428 psl. („Ein solches Litauen war auf dem besten Wege, den Polen zu verfallen, wenn in die Konventionen nicht Bedingungen aufgenommen wurden, die den Einfluss Deutschlands sicherstellten. Hierzu war bei dem Geboren der Litauer aber wenig Aussicht...").

rybose Lietuvos Taryba prašo vokiečių valstybės apsaugos ir pagalbos. Atsižvelgdama į gyvus Lietuvos interesus, kurie reikalauja nieko netrunkant sueiti į artimus ir patvarius santykius su Vokiečių valstybe, Lietuvos Taryba stoja už *amžiną* (ewiges), *tvirtą* (festes) sąjungos ryšį su Vokietijos Valstybe, kurs turėtų būti įvykdytas ypač militarinės bei susisiekimo konvencijos ir muitų bei pinigų sistemos bendrumo pamatais".

Išgavę iš Lietuvos Tarybos raštu (buvo pasirašę visi nariai) šitokias dvi rezoliucijas, vokiečiai užmiršo savuosius pažadus. O Taryba buvo maniusi, kad, tokius pažadus davus, Lietuvos santykiuose daug kas turės tikrai pasikeisti ir prasidės tikrasis valstybės kūrimo darbas[70]. Du mėnesiu Taryba laukė. Bet nieko nesulaukusi, tai turėjo padaryti pati Taryba, visai nepriklausomai ir savarankiškai skelbdama Lietuvos atstatymą be slėgiančios konvencijos. Tai įvyko 1918.II.16 d.

Tuo tarpu Vokietijos padėtis gerėjo. Vykstant Brastos derybom su bolševikais iš rytų fronto į vakarus permesta dešimtys divizijų. Čia buvo intensyviai ruošiamasi kovo mėn. ofensyvai, kuri turėjo dar kartą bandyti staigia pergale atskirti anglus nuo prancūzų ir vienus po kitų sumušti. Rytuose Reichas laimėjo vis daugiau draugų. Jau 1917 m. gruodžio mėn. 6 d. Suomija pasiskelbė nepriklausoma, kaip buvo padariusios Kaukazo valstybės (Armenija, Georgija, Azerbeidžanas), Ukraina, Lenkija, Estija. 1918.III.7 ji padarė taiką su Reichu, kuris iki gegužės mėn., von Goltzo vadovaujamas, padėjo apsivalyti nuo komunistų teroro. O visą 1918 m. sausio mėnesį vyko vokiečių derybos su bolševikais, kurių pagrindan paskutinieji padėjo „taiką be aneksijų ir kontribucijų". Vokiečiai laikėsi nusistatymo, kad *negalima kalbėti* apie Lietuvos, Kuršo ir Lenkijos aneksiją, nes tų kraštų atstovai esą pareiškę, kad nuo Rusijos atsiskiria[71]. Šitokios Brasto derybos, kuriose lietuviams nebuvo leista nė pasirodyti, rodo, kam buvo reikalingas lietuvių 1917.XII.11 nutarimas.

Negalėdami niekaip susikalbėti su Trockiu Brastoje, vokiečiai padarė *atskirą* taiką su ukrainiečiais. Tai įvyko septynias dienas prieš Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą (1918.II.9). Šitoji „duonos taika" („Brotfriede") vokiečiams turėjo duoti maisto, o jie šiems ginklų ir jėgos prieš sovietus. II.15 vokiečiai paskelbė, kad paliaubos su rusais yra baigtos, ir už dviejų dienų pradėjo ofensyvą Livonijoje, Estijoje ir visame rytų fronte. Šitokiu momentu vasario 16 aktas vokiečiams nedarė jokio įspūdžio, ir jie būtinai reikalavo grįžti prie gruodžio mėn. 11 d. nutarimų.

---

[70] *A. Stulginskis*, Kova dėl vasario 16 d. akto, „XX Amžius", 1938 m. Nr. 37 (II. 15).

[71] *M. Hoffmann*, Der Krieg der versäumten Gelegenheiten, o. c. 199 psl.